

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ' יהודה אליצור

השכלה גבוהה בעלת צביון דתי כיצד?

יש לו למדע ולמחקר חסרון מבחינת הדיון שלנו והוא שמדע איננו תורה, תורת חיים, הוא איננו מלמד את האדם את הדרך ילך בה, הוא אינו מלמד להבחין בין טוב לרע. אין בכוחו של מדע לפתור את הבעיות הנצחיות של מניין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, כיצד תתן דין וחשבון נכון ולשם מה נוצר כל היקום הזה. על כל הבעיות האלה המדע האמיתי, אם איננו פסוידו-מדע, איננו מתיימר להשיב תשובות.

גם אם במקום שאתה מוצא חסרוננו זה של המדע שם אתה מוצא יתרוננו, והוא שאינך חייב להאמין במדע ולדבוק בו; אתה יכול להשליך אחרי גוון מה שנאמר אתמול שלשום; ואין בדך עוון אפילו אם סותר אתה מה שנאמר היום אם יש לך טעמים ונימוקים להפריכו. אתה רשאי לעשות זאת ובלבד שתעשה זאת בדרך המקובלת. מדע ומחקר הנהו נהר שמימיו אינם מים חיים אבל הם זורמים תמיד.

לעומת זאת ישנו תחום פרובלימתי, מעין פרודור לא מעולה של המדע והוא מה שנקרא המדע הפופולרי, לרבות המחשבה העממית על מהותו של מחקר ומוסדות מדע ומחקר. זאת היא ספירת ביניים שלקתה בכפליים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

מצד אחד יש כאן אותה הסגולה של המדע שאינו בחזקת תורת חיים, מצד שני, לצערנו, נוטה ההמון להאמין "בדברי מדע" אלה ולהחליפם באמיתות מוחלטות, אף על פי שדווקא בתחום זה מצויים הרבה חצאי אמיתות, אמיתות מדומות וסיסמאות שאין בהם ממש. בטוח אני כי חוגים של אנשי רוח ואנשי חינוך אינם מתקשים להבחין בין הפרוזדור לבין הטרקלין.

אחת מרוחות הרפאים המהלכות בפרוזדור זה הוא עצם הספק לגבי הלגיטימיות של השכלה גבוהה דתית. אנשים שאינם בקיאים בנדון דידן רגילים לשאול, כיצד בכלל יכול להיות מדען דתי, הרי הוא "מוגבל מראש" ומחקרו אינו "חופשי". וכיוצא באלה. חוזר אני ומדגיש כי מקומה של שאלה זו הוא בפרוזדור של חצאי האמיתות, המליצות והמושגים המטושטשים. נפתח במקצת אינפורמאציה. כל עצמו של המוסד הנקרא אוניברסיטה צמח על רקע דתי. החבורות הראשונות ששימשו גרעינים של האוניברסיטאות באירופה במאה ה-12—13, חברות דתיות היו. יש אפילו טוענים שראשית צמיחתה של האוניברסיטה היתה מושפעת במידה רבה על ידי בתי המדרש הגדולים של היהודים ושל המוסלמים שהם כידוע לא היו סקולאריים.

שמה תאמרו אלו הם דברים עתיקים, נדלג אפוא כמה מאות בשנים. הרשת הגדולה, הצפופה ביותר של אוניברסיטאות הקיימת היום בעולם היא בארצות הברית. אמותיהן-הורתן של כל אלה היו תשעה קולג'ים שנוסדו בשלהי-התקופה הקולוניאלית בניו-אינגלנד ובסביבותיה. היו אלה מוסדות דתיים מובהקים. ועתה למציאות ימינו. עובדה היא שבעולם יש מספר גדול של אוניברסיטאות דתיות קאתוליות ופרוטסטאנטיות למיניהן ואיש אינו

אתר דעת - מכללת הרצוג

מקשה עליהן ואיש אינו מטיל ספק ברמתן ובהישגיהן משום שהן מוסדות דתיים. יכולתי להביא ראיה נוספת, שאינה סימפאטית אולי, אך היא עובדה: כל האוניברסיטאות שמעבר למסך הברזל בעולם הקומוניסטי הגדול יש להן זיקה הדוקה מאד לדוגמה הקומוניסטית. הן מצטיינות באדיקות בהשקפת העולם הקומוניסטית, שהיא לאמיתו של דבר דת קנאית המורה, אמנם ללא אלוהים. מעטים מאוד בתוכנו מסכימים וששים לנעשה שם, אבל איש לא יאמר שמשום כך הספוטניקים של הרוסים הם לא טובים. אין איש חולק על רמתן של האוניברסיטאות הרוסיות ואין איש נוזלזל בהישגיהן. הוזה אומר: עצם השאלה, התייחסות אוניברסיטה דתית? הייתכן מחקר דתי? הייתכן איש מדע דתי? היא שאלה שמקומה בפרוזדור של חצאי ידיעות בדבר מהותו של מדע ומחקר. גלוי וידוע כי בין אנשי המדע מכל הדרגות והסוגים ובכל המקצועות היו וישנם מאמינים וכופרים ממש כבכל יתר המקצועות. שום אדם שיש לו מושג כל שהוא במדע המקרא למשל, לא יפסול את מחקרו של דה וו מפני שהוא כומר קאתולי בעל דרגה גבוהה. ועל האטלס הביבלי של גרולנברג אפשר לחלוק בהרבה פרטים אבל לאו דווקא מפני שמחברו כומר קאתולי. יתכן שמדען מאמין ימשוך ידו ממקצוע מסוים או מנושא מסוים ויתמסר לנושא אחר, ומה בכך? — כל חוקר חייב לבחור לו נושא, להתמחות ולהתרכז בו ובלבד שיטפל יפה במה שבחר. למי איכפת למה בחר בזה ולא בזה! אומרים מגמה יש כאן, הכוונה יש כאן ואיה "חופש המחקר"? כלום באוניברסיטאות שאינן דתיות אין אכסיומות ואין מגמות? זוהר אני תמיד מעשה אופייני שסיפר פרופ' קאסוטו המנוח. הוא שלח אחד מראשוני מחקריו במקרא לרבעון מדעי מפורסם. המחקר הוחזר לו תוך הערת מחמאה: "הדברים

אתר דעת - מכללת הרצוג

אמורים בטעם, בנויים יפה ומבוססים על פי שיטתך, אבל לא נוכל לפרסמם כי המגמה שלנו והשקפת היסוד של בטאוננו היא שונה משלך, אנחנו הולכים בדרך אחרת. אולי אין זו מציאות מרנינה בכל מקרה. מכל מקום מציאות היא. לכל פעילות אנושית חייבת להיות מסגרת של מגמה, שיטה והיקף. עיקר השאלה — מה פועלים וכיצד פועלים בתוך המסגרת.

אמת נכון כי רוב האוניברסיטאות בעולם המערבי השתחררו בהמשך הדורות האחרונים מן הזיקה לדת ולאמונה. רבים סבורים שהזיקה הדתית של רוב האוניברסיטאות במערב הופקעה מפני שעצם מהותה של אוניברסיטה דורשת שיחרור מזיקה לאמונה ולהשקפה, ברם זאת היא טעות יסודית. האוניברסיטאות פרקו מעליהן את זיקתן הדתית כשם שהמדינות הנוצריות על מוסדותיהן: הפרלמנטים, המיניסטריונים, השלטונות פרקו מעליהן את עול הדת. כל החיים במערב השתחררו מכבלי הכנסייה, העולם הנוצרי המערבי נתן גט לדת. ועם כל הפקטורים הנ"ל נפרדה גם האוניברסיטה מעל הכנסייה. לאן דווקא מפני שעצם מהותה של אוניברסיטה דורשת חוסר זיקה לדת. אין כל ממש בתיזה שאוניברסיטה דורשת חוסר זיקה היולית ללא צורה, ללא צביון וללא דרך. בכלל אין במציאות מוסדות מסוג זה.

בין פרודור השיחות העממיות על מדע לבין הטרקלין האוניברסיטאי מתהלכת לפרקים הסיסמה של "חופש אקאדימי ויושר אינטלקטואלי". אלו מלים נאות אך השימוש בהן לא תמיד נאה והגיוני. דווקא חופש אקאדימי מחייב קודם כל אפשרות של הגות ומחקר במגמות שונות ובדרכים שונות, הווה אומר מוסדות אקאדימיים מטיפוסים שונים. חופש אקאדימי פירושו מתן אפשרות לכל אדם

אתר דעת - מכללת הרצוג

ללמוד או ללמד במוסד מתאים למגמותיו ולהשקפותיו; ואם אוניברסיטה מסוימת אינה לרוחו של התלמיד או המורה — לא ילך לשם אם בעל נפש הוא; זכורנו: דין ודברים עם אחד מחברי לעבודה שהיה מתריס כלפי ההגדרה "אוניברסיטה דתית" וכלפי כל מה שהגדרה זו עשויה לחייב — בשם החופש האקדמי והיושר האינטלקטואלי; אמרתו לו: הואיל וביושר אינטלקטואלי אנו עוסקים, הרשני ואומר לך: דעתי בגלוי: כאשר עמדת על גבי הקתדרה של בית הספה התיכון והגיעה לידך הזמנת האוניברסיטה הדתית, אז היתה השעה של החופש האקדמי והיושר האינטלקטואלי. אז היית חייב לומר מתנגד אני לאוניברסיטה דתית, היא נוגדת את השקפתי, לא אלך לשם. אך, משבאת לכאן לשם מחקר, לשם הוראה, לשם כבוד או לשם פרנסה וידעת לאן אתה בא — הנך מגלה פתאום את היושר האינטלקטואלי והחופש האקדמי? הנח לסיסמאות אלה, כי לשווא אתה נושא אותן, בחינת אומר ואינו עושה. לא המוסד הזה חוטא לעקרונות הנעלים ההם. אתה חטאת להם. כעת אנו באים לעיקר הבעיה. האוניברסיטה הדתית היא מציאות; וכפי שבישרנו מציאות לגיטימית ונורמאלית בעולם האקדמי. אולם לגיטימיות ונורמאליות אינן יוצרות אוניברסיטה ואינן מורות דרך ליצירת צביון וייחוד. בישראל קיימת אוניברסיטה דתית צעירה ולה הרבה מעלות טובות, אבל טרם סללה לה דרך. היא עשתה חיל בהרבה שטחים אך נדמה כי יחודה ויעודה עוד ממנה והלאה; טרם נימנו וגמרו מה היא אוניברסיטה דתית בישראל, מה מייחד אותה או מה חייב לייחד אותה. נילוה אני לאוניברסיטה הזאת מיום הולדתה ועד היום הזה ולפי התרשמותי לא התקדמה מבחינה זו הרבה מעבר לאותו צביון ראשוני ששיווה לה מייסדה הפקופ; חורגין המנוח; הוא קבע

אתר דעת - מכללת הרצוג

בשעתו זיקה מסויימת בין המוסד לבין הציבור. הדת: מרבית התלמידים דתיים הם, מרבית המורים הם דתיים, הציבור הדתי המאורגן עשה הרבה למען המוסד. ברם גופי ההלכות וההליכות של אוניברסיטה דתית בישראל טרם נתגבשו כל צורכם. אף על פי שלצערי לא יכולתי להיות נוכח בהרצאתו של פרופ' אורבך תרשני לצטט דבריו מפי השמועה ולתתם עניין לנושא שלנו הוא דיבר עד כמה שלמדתי מדברי חברים על "פתיחות" ועל ענוותנות. כוחם של עקרונות נאים אלה יפה לא רק לגבי הישיבות אלא גם לגבי אוניברסיטאות. אשר לענוותנות, הרי כבר אמרתי ואני מסכם בקוראי על אוניברסיטה זו ועל ההשכלה הגבוהה הדתית בכללה את המקרא שנאמר בירמיהו (ו' טו): "כה אמר ה' עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות, עולם איזה דרך הטוב". עדיין אנחנו צריכים לחפש אשר לפתיחות, הרי יש לה מובן משלה לגבי האוניברסיטה הדתית. יש מקום לשמחה צנועה על ההישגים, ובהישגים הם לא מועטים אבל אין מקום ליוהרה ולהכרזות צעקניות, ובייחוד עלינו להיזהר מפני הסתגרות. אני מאמין באמונה שלימה שהחלק הרלבנטי של הציבור הדתי אשר למענו בעיקר הוקמה אוניברסיטה זו, לא רק זכאי להתעניין במה שנעשה שם ולשתף עצמו בסלילת הדרך, אלא אף חייב לעשות זאת. כאשר הגדרתי את נושא דברי "השכלה גבוהה בעלת צביון דתי כיצד?" לא נתכוונתי כיצד בלשון המשנה הערוכה כיצד ואחריה נקודותיים והלכות לפרטיהן אלא כיצד בסימן שאלה. וזו אחת המסקנות של הרצאתי הפעם: ישנו סימן שאלה גדול הניצב קודם כל בפני האנשים הנמצאים בתוך המוסד פנימה אך לא רק בפניהם, כיוון שאין זה מגדל שן סגור כי אם מוסד שקיים בשבילכם בשביל הציבור הדתי וכל האינטליגנציה הדתית חייבת לתת דעתה עליו ולהתענ-

אתר דעת - מכללת הרצוג

יין במה שנעשה שם ולשתף עצמה בסלילת הדרך ובעיצוב הדמות.

ועתה נציג פה מספר בעיות הקשורות בכך. מספר בעיות ואי אלו הערות. כפי שאמרתי מייסד המוסד קבע זיקה מסויימת בין המוסד לבין הציבור הדתי, וקבע עוד שתלמידי האוניברסיטה הדתית ילמדו שנה אחת נוספת משום שכל סטודנט חייב להוסיף על מקצועות התמחותו מיכסה קבועה במדעי יהדות. אפילו מי שלומד בקטריולוגיה או היסטוריה כללית או פיסיקה חייב ללמוד כדי שנת לימודים יהדות, מקרא, תלמוד, דברי ימי ישראל ומחשבת ישראל. זהו בלא ספק עיקרון יפה מאד; אבל כיצד עושים זאת לא הספיק לקבוע מורנו הפרופ' חורגין המנוח. מה שנעשה כיום באוניברסיטה בראילון הוא — שכל סטודנט מעיין בלוח הזמנים שלו והריהו מוסיף לעצמו שיעור ביהדות המתאים ללוח שלו. וכבר הפכו והפכו מורים ותלמידים בשאלה מה יתן ומה יוסיף לפיסיקאי אם יתעמק למשל בבעיות הכרונולוגיה המסובכת של מלכי יהודה ומלכי ישראל או בנבכי עריכתה של מסכת פלונית. האם בזה מתבטא הייחוד הדתי? האם זהו הדבר שרוצים לתת לו? ואולם כדי לענות על שאלה זו ורבות אחרות דומות לה יש להגדיר תחילה את תכליתם של לימודים אלה. מסתבר כי התכלית היא, שכל היוצא מדלתי האוניברסיטה הדתית מוכתר בתואר כלשהו ומומחה למקצוע כלשהו ויהא זה לשון עתיקה או חדשה, היסטוריה או מיקרוביולוגיה — יהא תלמיד חכם, אוהב תורה וקובע עיתים לתורה כל ימיו. השאלה היא כיצד משיגים זאת על ידי מיכסת לימודים מסויימת וכיצד משלבים אותה מיכסה במערכת הלימודים הכללית. זוהי דוגמה לבעיות המעשיות היומיומיות של המוסד.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ועתה, לשאלה המרכזית: אוניברסיטה דתית, כיצד? ולמטבע זה שני צדדים. א. הצד הפרסונאלי, ובי. הצד המאטריאלי התורני. הצד הפרסונאלי, כיצד? האם נועד המוסד לסטודנטים דתיים בלבד או גם ללא דתיים, ובאיזו מידה? המציאות היא שישנו אמנם ציבור ניכר של סטודנטים דתיים במוסד, אך יש גם ציבור לא מבוטל של לא דתיים. וויכוח נטוש שם האם רצויה מציאות זו או לא. יש טוענים כי מחובתה של אוניברסיטה דתית לכבש ולהשפיע. לפיכך חייב המוסד להיות פתוח. אחרים טוענים כי לכיבוש ולהשפעה לפעמים שני פנים ושני כיוונים. יש מצביעים אל אספקט אחר: אם אתה מקבל ציבור גדול של תלמידים שאין להם זיקה לאמונה, לתורה ולמצוות, ששטחי ההתעניינות שלהם שונים, הם עשויים לשנות את המוסד כולו, שכן אוניברסיטה קיימת בעיקר למען תלמידי דיה ולפי צורכיהם היא מתפתחת. קליטת ציבור בלתי דתי גדול עלולה לעודד טיפוחם של מקצועות שאינם חיוניים לגבי. הציבור שלנו והזנחת מקצועות שהם נחוצים לנו. דבר שני בצד הפרסונאלי היא כמובן שאלת המורים: כאן כמעט הכל מודים להלכה שהמורים באוניברסיטה דתית צריכים להיות אנשים מאמינים ושומרי מצווה, אבל למעשה יש כמובן פשרות הרבה. אם נחוץ מדען בעל מקצוע טוב במקצוע פלוני לא תמיד אפשר להמתין עד שיימצא חוקר שומר מצוות. מתעוררת השאלה היכן גבולותיה של גמישות זו, באיזה מקצוע אפשר לעשות זאת ובאיזה מקצוע לא. הדברים הם בשלב של ויכוח וההכרעה רחוקה. עד כאן הצד הפרסונאלי.

חמורה וחריפה שבעתיים בעיית הצד המאטריאלי-הפרוגראמאטי. רבים טוענים בתוקף כי לא ניתן להבדיל בין אוניברסיטה דתית לכללית אלא הבדלה פרסונאלית. מורים דתיים

אתר דעת - מכללת הרצוג

וציבור גדול של תלמידים דתיים: ברם חלילה לגעת במה שנעשה באוניברסיטה, במה שמלמדים וחוקרים בתחום המקצוע, במגמותיו, בהיקפו ובשיטתו. הכוונה כל שהיא בכגון זה היא צנזורה פסולה שהיא בנפש המוסד. אמרת: פעם לאחד החברים שטען כך: חבר נכבד, יודע אני כי אלגנטי לומר כך. יש סנוביזם ולא רק ברח' דיזנגוף, גם לקרית האוניברסיטה יש סנוביזם משלה. יש דברים שנאה לומר, יש דברים שלא נאה לומר. והנאה לא תמיד מזדהה עם האמת. והאמת הפשטה בנידון דיון היא כל העמדת אופיה הדתי של האוניברסיטה על הפרסונאל בלבד היא התחמקות, היא הליכה בדרך קלה.

צביונו של מוסד ניכר בעיקר בפעלו. נכון שיש חשיבות מכרעת לסגל מורים דתיים. אך קבוצת מורים דתיים אינה אוניברסיטה דתית, כי אם אך תנאי קודם לדבר העיקרי שהוא יצירת האוניברסיטה הדתית ובנייתה. ובנייה פירושה כיוון, תוכנית, מגמה, רוח. דברים אלה טעונים הגדרה והבהרה. אין כוונתי חלילה למעין "פיקוח על כשרות", צנזורה והשגחה כפי שמתארים בעלי דמיון וכושר תעמולה. כוונתי לפעולה חיובית, שיטתית, איטית ושקולה. יושב מעשה שהיה: אמר לי עסקן דתי, שמת אני שקם סוף סוף מוסד מדעי דתי. עיקר עבודתכם במחלקה לתנ"ך היא: בוודאי מלחמה בביקורת המקרא. "לא, חבר נכבד, עניתי לו, אין זו עיקר ואפילו לא טפל. אמנם חייב כל אדם העוסק במקרא ברמה אקאדמית — להכיר ולדעת גם את הפרק המכונה "ביקורת המקרא" ורצוי גם שתהא לו הערכה שקולה משלו כלפי אותו מכלול, אולם בעבודתי במוסד אני עוסק במחקר ובהוראה ולא בפולמוס. טובן שעוסק אני באותם ענפים של מדע המקרא שאני מחשיבם כגון היסטוריוגרפיה, מקראית, גיאוגרפיה, מקראית, פרשנות

אתר דעת - מכללת הרצוג

לאור הארכיאולוגיה, ההגות המקראית ומניח אני ענפים ומקצועות שחשיבותם פחותה בעיניי. יצויין דרך אגב כי זו כיום דרכם של מוסדות ואנשי מדע רבים, לאו דווקא דתיים, הסוברים כי השער להבנה מעמיקה של התנ"ך הוא ידיעת המזרח הקדמון, רוחו, לשונותיו וכל מציאותו, ולא ההשקפות של המאה הי"ט. באירופה המערבית והתיאוריות שצמחו מהן:

בניית אוניברסיטה דתית פירושה, פשוט — ככל יצירה שיש עמה תכלית ותבונה — שיטה, תוכנית והכוונה חינוכית, פיתוח שטחי מחקר רצויים, טיפוח מגמות נאותות, מציאת אנשי מדע מומחים לאותם מקצועות וענפים שהמוסד מעוניין בהם.

בהרבה אוניברסיטאות מורים וחוקרים בוטאניקה והאוניברסיטה הדתית חייבת לא לפגור אחרי אחרות. אך זה אינו מספיק. יש גם "פלורה יהודית" בלשוננו של עמנואל לבי החומר הבוטאני העצום במקרא, בסדר זרעים, בהלכה ובאגדה תורה הוא ומדע הוא ולימוד וחקירה הוא צריך. ואלה אינם יכולים להיעשות, אלא על ידי בוטאניקאים תלמידי חכמים. מזיגה זו לא תמצא אלא באוניברסיטה דתית, ואם לא תמצא בה אין לה זכות קיום. והוא הדין למסכת חולין על סוגיותיה האנאטומיות הזואולוגיות. אלה אינן אלא דוגמאות מעטות. יש לסלול דרכים בחקר התלמוד ומחשבת ישראל ובחקר לשונות. יש עולם יהודי גדול בלשון יוון ובלשון ישמעאל והדברים ארוכים.

אוניברסיטה דתית חייבת לשמש בית ועד למיטב אנשי המדע שהם אמוני ישראל; ובית יוצר לענפי מדע ולשטחי מחקר ספציפיים, שיש להם משמעות וחשיבות לגבי מורשת ישראל והציבור המעורה בה. דווקא ענפי מדע אלה, שהם כה חשובים לגבינו, אין להם גואל בדרך כלל במוסדות

אתר דעת - מכללת הרצוג

4

אחרים. במוסד כגון זה, בעל זיקה נמרצת למורשת ישראל ולחיי ישראל בעבר ובהווה יהא חוט של יחוד ועוד מתוח על המחקר, ההוראה והחינוך.

כללו של דבר:

א. אין שום פקפוק בלגיטימיות של השכלה גבוהה דתית, לא מבחינה מדעית, לא מבחינה ציבורית ולא מבחינה דתית.

ב. בישראל קיימת אוניברסיטה דתית ובכך הונח היסוד להשכלה גבוהה דתית. אולם טרם נסללה דרכה של השכלה זו, וייחודה ודמותה טרם גובשו כל צורכם.

ג. סלילת הדרך ועיצוב הדמות היא תפקיד המוטל לא רק על אנשי האוניברסיטה כי אם על כל חוגי האקאדימאים הדתיים. האוניברסיטה הדתית היא קניין יקר של הציבור הדתי, שעתידי ומעמדו במדינה תלויים במידה רבה בהשכלה הגבוהה שיקנו בניו. התפתחותה של האוניברסיטה בחומר וברוח גם יחד היא עניינו החיוני של כל הציבור הדתי בישראל.*

* יצויין בשולי הדברים כי אין אני דובר של המוסד שאני עובד בו, אף לא של שום מוסד או גוף ציבורי. מביע אני אך את דעתי הפרטית מתוך תקווה ותפילה שתתקבל על הכלל.

עא